

obično „najbolnije“, kako sam primećuje. Ovo su reči koje treba da znaju svi oni kojima je rad u službama, ali i u široj državnoj upravi – zanat. Nije zgoreg zapamtiti reči iskusnog kolege koji je najmanje tri puta imao „padove“ u Službi. I opstao da čak i napiše dve knjige o tome.

Kako god bilo, „svetu se ne može ugoditi“, što bi rekli naši stari. Tako će ovu dvotomnu knjigu jedni čitati na jedan, a drugi na drugi način. Neki je neće čitati, a imaće svoje mišljenje. Čak i ako lično ne poznaju autora. Jedan od najvećih kvaliteta knjige leži u tome što je autor prekršio navodni zakon ćutanja i javnosti otkrio pojedinosti iz rada današnje Službe. Iako se i sam suočio sa dilemom da je možda „izdao“ Službu, jer kako kaže „pravi udbaši nikad ne govore o svom poslu“, smatramo upravo obrnuto – da je svojom drugom knjigom učinio Službu, dakle i današnju BIA, prihvatljivim i svakodnevnim delom društva. Čak je, donekle, stvorio sliku da je posao u Službi društveno odgovoran, nacionalno i državno neophodan, a na trenutke romantičan i dinamičan. Smatramo da je, i pored pojedinih opaski i kritičkih tonova, današnja srpska služba dobila dopadljivu reklamu, koja samo može da joj koristi i popravi često u ranijim decenijama narušavan imidž.

Zaključak koji nam se nameće jeste da, ako ne uzmemo u obzir udžbenike iz kojih se školuju srpski bezbednjaci, knjiga Gorana Živaljevića predstavlja u ovom trenutku jedini referentni naslov koji govori o srpskoj službi u današnjem vremenu. To je sasvim sigurno njen najveći domet i, svakako, zasluga njenog autora.

Živaljevićeva *Služba* je knjiga koja upravo potvrđuje potrebu za demistifikacijom istorije službi bezbednosti i za širim pristupom arhivskim podacima Službe koji su danas, recimo, u Državnom arhivu Srbije. Ako u *Službi* i *Službi 2* možete da pročitate o aktivnostima aktuelne srpske obaveštajno-bezbednosne službe – sve sa dostupnim imenima, a ne možete to da učinite kada je reč o dokumentima starim više decenija, nešto nije u redu. Još gore, stiće se apsurdan utisak da su ovdašnji arhivi veća brana istoriji Službe nego ona sama. Prepuštanjem istorijske i neoperativne građe Služba se rešavala arhivskog balasta. Ali „balkanski špijuni“ u našim redovima su tu da, pozivajući se na zakone, spreče slobodno istraživanje ovakvih tema, neophodnih za ozdravljenje srpskog društva.

Bojan B. Dimitrijević

Коста Николић, ЈУГОСЛАВИЈА, ПОСЛЕДЊИ ДАНИ (1989–1992), КЊИГА ТРЕЋА: РАЗАРАЊЕ ДРЖАВЕ, СТВАРАЊЕ ДРЖАВА, Београд, Службени гласник, 2022, 515.

Ove godine u beogradske knjižare stigao je treći deo trotomne studije *Jugoslavija, poslednji dani 1989–1992* autora dr Koste Nikolića, naučnog savetnika Instituta za savremenu istoriju. Naš institutski kolega Nikolić se dugi niz godina bavi istraživanjem događaja i ličnosti iz epohe raspada Jugoslavije i ratova devedesetih godina 20. veka koji su potom usledili. Prethodna dva toma ove monografije (*Svi Srbi u jednoj državi* i *Ljudi mržnje zemlja smrti*) već su iznedrila nova saznanja o ovom vremenu i ličnostima.

U ovoj monografiji autor istražuje i opisuje događaje vezane za raspad Jugoslavije i događaje koji su se odigrali 1991–1992. godine. Tri celine na koje je podeljena studija su: „Mirovna konferencija“, „Bosna šapatom pada“ i „Savezna Republika Jugoslavija“.

Prvo poglavlje opisuje diplomatski aspekt jugoslovenske krize uz uplitanje i arbitražu predstavnika tzv. međunarodne zajednice. Iz ovog poglavlja ističemo sledeće Nikolićeve stavove: Srbija i Crna Gora su ušle u rat 1991. sa različitim pozicijama i njihovi ciljevi uopšte nisu bili isti. Ovo je vodilo čestom razmimoilaženju dva rukovodstva. Crnogorsko rukovodstvo je pored svega želelo korekcije svoje republičke granice u zoni Prevlake i Konavla, kao i obnovu državne nezavisnosti. S druge strane, srpski predsednik Slobodan Milošević je po svaku cenu insistirao na opstanku Jugoslavije i na zadržavanju međunarodnog pravnog kontinuiteta nove Jugoslavije sastavljene od Srbije i Crne Gore. U ovom poglavlju se uočava i razmatranje buduće pozicije Republike Srpske Krajine i opcije koje je zastupalo njeno rukovodstvo: posebna federalna jedinica u skraćenoj Jugoslaviji, integrisanje sa bosanskom Krajinom ili ulazak u Republiku Srbiju. Već krajem 1991. godine, posle dogovora o prestanku sukoba u Hrvatskoj i povlačenju snaga JNA iz opkoljenih garnizona, uočava se tendencija da se Krajina prepusti sebi, da su garancije koje su stizale iz srpskog rukovodstva ili vrha Jugoslovenske narodne armije labave i da srpski narod na tim teritorijama ne čeka ništa dobro, već samo neizvesnost. Takođe, Nikolić objašnjava tempo prepuštanja ovih zona snagama i nadležnosti Ujedinjenih nacija, kao i postepeno podizanje ekonomskih sankcija prema

Srbiji krajem 1991. Paradoksalno, kada Srbi u Krajini proglašavaju svoju Republiku na Svetog Nikolu 1991, u istom trenutku međunarodna zajednica počinje da ih tretira kao zaštićene zone u nadležnosti Ujedinjenih nacija, a trupe UN počinju da stižu na ovo područje menjajući snage JNA koje se povlače unutar Bosne i Hercegovine, odnosno Srbije i Crne Gore. Odnosno, kada Hrvatska ubrzano dobija priznanja svoje nezavisnosti sa raznih uticajnih svetskih adresa. Čitajući ovaj deo Nikolićeve studije postaje sasvim jasno ono što će se desiti u leto 1995, kada će Republika Srpska Krajina biti pregažena od strane hrvatskih snaga, prethodno napuštena od JNA, krmjeg Predsedništva SFRJ i pre svega srpskog rukovodstva na čelu sa Slobodanom Miloševićem. I to još krajem 1991. godine.

Nama se najupečatljivijim učinilo drugo poglavlje koje govori o događajima u Bosni i Hercegovini na prelazu iz 1991. u 1992. godinu i hronološki pokriva prve tragične događaje u ovoj republici do vremena njenog priznanja kao samostalne države od strane tzv. međunarodne zajednice. Jedno od ključnih pitanja koje postavlja Nikolić, a koje ostaje nerešeno, jeste šta su razgovarali Franjo Tuđman i Slobodan Milošević u svojim nekoliko susreta i da li je tu postavljena osnova za rešavanje pitanja Bosne i Hercegovine njenom podelom. Slažemo se sa autorovim komentarom o ovom problemu: „Kao i u mnogim drugim situacijama, Miloševićeva nedoslednost i ambivalentan stav prema krizi u Jugoslaviji znatno otežavaju tačno definisanje njegove strategije, ako je ona uopšte i postojala“. Ipak, autor je ostavio pitanje ovih razgovora otvorenim, ističući da se „još uvek čeka pouzdan odgovor“, odnosno da je „enigma o srpsko-hrvatskim planovima o 'podeli Bosne' i dalje otvorena“. Kosta Nikolić je detaljno rastumačio političke pregovore i prilike u Bosni i Hercegovini u kojoj ratna tenzija postepeno narasta tokom prvih nedelja i meseci 1992. Takođe i hronologiju stvaranja Srpske Republike Bosne i Hercegovine 9. januara 1992, hrvatske Herceg Bosne, kao i podzemnih muslimanskih paravojnih organizacija kakve su bile Zelene beretke ili Patriotska liga.

Identifikovanje delatnosti tajne obaveštajne grupe „Miloš“ u sastavu Službe državne bezbednosti Srpske Republike u proleće 1992, učinilo nam se neobično interesantnim jer o njoj do sada nije bilo reči u javnosti. Ovde možemo da uočimo važnost „haške“ građe iz koje je autor crpeo podatke o aktivnostima ove grupe.

Autor je vrlo detaljno opisao vojno-političke događaje u Bosni tokom marta 1992, kada požar rata počinje da se postepeno širi ovom republikom. Nikolić završava poglavlje o početku rata u Bosni konstatacijom: „usledili su trogodišnji razorni obračuni za definisanje granica životnog prostora tri etničke zajednice“. Verujemo u autorovo obećanje da će sukob u Bosni i Hercegovini biti predmet njegove nove monografije u nastajanju.

Treće poglavlje govori, kako i sam naziv kaže, o nastanku nove jugoslovenske države: Savezne Republike Jugoslavije, krajem aprila 1992. Kosta Nikolić detaljno tumači koloplet srpsko-crnogorskih političkih razgovora i pregovora oko nove državne zajednice. U ovom poglavlju dat je interesantan osvrt na personalne promene u vrhu JNA koje su izvedene u tom periodu smenom veće grupe aktivnih generala, a obuhvaćene su i debate u srpskom političkom ambijentu. Dolazak Dobrice Ćosića na mesto predsednika nove Jugoslavije, takođe. Ističemo i detaljno opisivanje povlačenja snaga JNA iz Konavla i sa Prevlake sredinom 1992, dato u posebnom potpoglavlju.

Moguće je da će Nikolićevo označavanje saveznih institucija pod navodnicima („Savezni“ sekretariat, „Savezno ministarstvo“, „Predsedništvo“) biti u Beogradu nekom neobično ili meta polemike. Ipak, on je u takvoj percepciji dosledan u celoj studiji kada je period 1991–1992. godine u pitanju. Verujemo da je autor na taj način želeo da pokaže njihov krnji legitimitet u tim komplikovanim vremenima. Na autorovo pitanje postavljeno u Epilogu: Da li su etnički sukobi u Jugoslaviji zaista bili neizbežni i da li su komunisti posejali seme uništenja jugoslovenske države?, sa punom odgovornošću možemo reći: Jesu, sigurno.

Sasvim je moguće da će eventualni kritičari ove monografije ukazati na to da je autor bio previše okrenut izvorima Haškog tribunala, a kako su to pokazale neke recenzije na radove kolege Nikolića u istoriografskim časopisima skorijeg datuma. Okrenutost „haškim bazama“ i njihovo korišćenje, međutim, sasvim je legitimno i u suštini je od pomoći istraživačima koji se bave ovim periodom ili će kasnije dobiti Nikolićevim tragom. Dokumentacija prikupljena kod Haškog tribunala je zaista obimna i nudi mnogo prostora za istraživanje. Kosta Nikolić je upravo na ovaj način premostio dugotrajno traganje koje je sam izvršio, da bismo došli do podataka za određene ličnosti ili događaje.

Konačno, ako su to mogli da rade istoričari Robert Donia (*From the Republika Srpska Assembly ili Radovan Karadzic: Arhitect of the Bosnian Genocide*), ili Kristijan Aksbo Nilsen (*Nismo mogli vjerovati – raspad Jugoslavije 1991–1999* ili *Can We Salvage a History of the Former Yugoslav Conflicts from the Milosevic Trail*), koji su bili i sudski veštaci tribunala i potom napisali monografije o događajima u ratu zahvaćenoj Jugoslaviji, i ako se njihove knjige smatraju referentnima u bošnjačkom Sarajevu ili Zagrebu, ne vidimo razloga zašto isti slučaj ne bi bio i sa trotomnom studijom iz pera dr Koste Nikolića.

U uvodu, na nekoliko mesta u studiji i na samom njenom kraju autor je naveo da će produžiti rad na istraživanju događaja i u narednom periodu ponuditi monografije o „događajima u Bosni i Hercegovini i situaciji u zaštićenim zonama Ujedinjenih nacija u Hrvatskoj od 1992. do Mirovne konferencije u

Dejtonu 1995“. Sa kolegijalnim interesovanjem očekujemo te buduće naslove iz njegovog pera, a svim čitaocima, posebno ovdašnjoj stručnoj javnosti, preporučujemo treći tom Nikolićeve studije *Jugoslavija, poslednji dani (1989–1992)*. Sa njom je srpska istoriografija uspela da prevaziđe zaostajanje u produčavanju i objašnjavanju raspada Jugoslavije, u kojem danas prednjače hrvatska ili donekle bosanska istoriografija, odnosno različiti autori iz međunarodnog spektra istoriografije i publicistike. Ova knjiga je i opomena sprskoj istoriografiji da svoj istraživački fokus pomeri ka događajima iz 1990-ih godina. I pored stereotipne brane i izgovora o istorijskoj distanci i nedostupnosti beogradskih arhiva, Nikolić je svojim radom pokazao da takva opravdanja više ne stoje i da su srpskoj istoriografiji neophodne ovakve studije.

Bojan B. Dimitrijević